

XV. Коротко про відомих краєзнавців-миколаївців¹

Тепер у нашій країні небачене захоплення історією свого народу, свого краю, відновлюється інтерес до забутих або довго замовчуваних імен славних земляків.

Справжнє відродження, прямо-таки бум, переживає найбільш демократична складова історичної науки – краєзнавство.

Тим-то й хотілося, хоча б лаконічно, стисло, крім істориків, розповісти також про відомих миколаївців-краєзнавців минулого. Майже всі вони переслідувалися радянською владою, ув'язнювалися або були репресовані, знищені, зрештою – реабілітовані, а дехто емігрував, тому й помер своєю смертю.

Чому ж таке стало можливим? Нагадаємо, що ще в роки громадянської війни В.І. Ульяновим (Леніним) було видано таємну постанову про поступову ізоляцію новою владою певних категорій громадян колишньої Російської імперії.² До складу таких громадян, що визначалися більшовиками як вороги народу, входили офіцери і солдати білої армії, служителі культів, дворяни, чиновники державних установ, інтелігенти, заможні селяни, інші категорії громадян. Усіх їх належало ізолювати від суспільства будівників соціалізму, що народжувалося, і заслати або заточити у концтабори, що в подальшому стали іменуватися ГУЛАГами.

За наказом свого провідника більшовики розгорнули справжнє полювання на людей. Серед жертв таких полювань були також ті, що займалися різними “справами”, які дуже не подобалися партії прихильників марксизму-ленінізму. Згадаємо при цьому також те, що до тисячі провідних вчених, митців, до сотні з них з України були примусово вигнані з радянської країни ще за Ілліча за кордон як такі, що не сприйняли, мовляв, радянську владу. Це не одиниці в наступному, на кшталт Олександра Солженіцина та деякого іншого, а сотні й тисячі.

А ці ж люди були закохані в рідний край, в історію власного народу. І тому вони, незважаючи на суворі роки встановлення і “тріумфальної ходи” радянської влади, займалися дослідженнями минулого народів України, збирали старовинні речі, організовували музеї, брали участь в різних розшуках і експедиціях минулого, захи-

щали від²знищення цінні експонати і пам'ятки історії та культури. Це були краєзнавці. Вони стали якоюсь примарою, плямою на очах "всезнаючої і вседозволяючої" влади, надзвичайно не подобалися їй. І тому вона почала спочатку потроху, повільно, але впевнено, зрештою – агресивно і безпардонно стала їх беззаконно ізольовувати і нищити, витруювати найменшу пам'ять про них.

Серед таких неспокійних, а затим постраждалих були, крім миколаївських істориків-краєзнавців, про яких ми вже розповіли (В.М. Фідровський), і відомі миколаївські краєзнавці Феодосій Камінський, Микола Лагута, Сергій Цветко, Олександр Яната.

Феодосій Тимофійович Камінський (1888-1978), з робітників, закінчив Миколаївське реальне училище, заочно навчався у Петербурзькому археологічному інституті. Уже студентом брав участь у розкопках античного міста-держави Херсонесу в Криму. Д. Яворницький запросив його працювати в Катеринославському історичному музеї, де він досліджував Запорозькі Січі. Воював на фронтах Першої світової війни, став капітаном. У 1920 р. був обраний до Миколаївської міської музейної комісії при відділі народної освіти. Після четвертого проголошення в Миколаєві радянської влади на початку 1920 р. за доносом був заарештований. В наступному році в Москві, у відділі ВЧК на Луб'янці уже давав показання. Потім все ж відпустили його додому.

**Феодосій Тимофійович
Камінський**

З березня 1921 по лютий 1922 р. Камінський – охоронець Миколаївського історико-архівного музею, завідувач секцією музейно-екскурсійної роботи політосвіти. Був вченим – охоронцем Ольвії. З лютого 1922 і до 1929 р. працював директором Миколаївського історико-археологічного музею. Відкрив і дослідив багато нових пам'яток археології. Дуже тісно співпрацював з ольвійською експедицією на чолі з визначним вченим-археологом Б. Фармаковським.

Був особисто знайомий з родиною Аркасів, співпрацював з ними, автор багатьох спогадів про М.М. Аркаса, його дружину Ольгу Іванівну, дітей. Багато років листувався, зустрічався з

київським музикознавцем Л. Кауфманом, автором першої ⁷³ монографії (Київ, 1958) про М.М. Аркаса як композитора і музиканта. Передав йому та в деякі столичні заклади й органи та установи, передусім культури, чимало матеріалів, прямо причетних до М.М. Аркаса, і взагалі до Аркасіани.

Крім ряду інших краєзнавчих проблем, Камінський опублікував чимало інших ґрунтовних праць і розвідок. Так, йому належить авторство такого надрукованого матеріалу, як “Листування Лесі Українки з М.М. Аркасом”, вміщеному в Науково-інформативному бюлетені Архівного управління УРСР (1963. – № 4(60). – С. 48) та ін. До речі, ця публікація згодом у свою чергу стала предметом вивчення рядом провідних вчених-істориків і літературознавців (див., наприклад: Сарбей В.Г. Передмова до книги “Микола Аркас і його “Історія України-Русі” (К.: Вища школа, 1990. – С. 23).

Автор більше ста статей про історію нашого краю. Вивчав Руську кошу поблизу Миколаєва на р. Південний Буг – місце переправи шведської армії та українських козаків з І. Мазепою після Полтавської катастрофи. Виявив сліди укріпленого табору Карла XII.

Дбав про поповнення музею матеріалами. Якщо в 1923 р. тут було 9000 експонатів, то на 1 січня 1927 р. їх стало вже 19015. Створив першу в Україні хімічну лабораторію для реставрації зібраних матеріалів і предметів.

У 1929 р. його було заарештовано і засуджено на 5 років. У 1937 р. – повторно заарештований, тепер уже засуджено на 10 років, а в 1949 р. його заарештували втретє і “відміряли” заслання на 5 років. У 1957 р. був повністю реабілітований. Однак для виїзду з Миколаєва на конференції, за збором матеріалу тощо щоразу мав брати дозвіл у влади.

Найбільш повно, на думку багатьох, про Камінського розповіли О.Ф. Ковальова і В.П. Чистов у розділі книги “Очерки культуры Южного Прибужья” (Кн. 3. – Николаев, 2002. – С. 161-167), В.Р. Ліфанов, В.І. Нікітін, С.В. Гаркуша у статті “Теодосій Камінський – краєзнавець і археолог” (Краєзнавчий альманах. – 2003. – № 2. – С. 69-73), а також О.С. Кухар-Онишко в книзі “Николаевцы. Энциклопедический словарь” (Николаев: Возможности Киммерии, 1999), де вміщено 2000 персоналій, 1500 портретів та ілюстрацій.

У 1929-1954 рр. він уже в’язень концтаборів. Після звільнення продовжував краєзнавчі пошуки. Опублікував у центральних і місцевих виданнях десятки цікавих краєзнавчих розвідок. Проте трагічна смерть 10 жовтня

1978 р. ⁷⁴ Від рук, очевидно, грабіжників, у віці 90 років, перервала діяльність цього справжнього патріота своєї країни, свого краю, свого міста.

В Миколаївському обласному краєзнавчому музеї вже давним-давно створено, а зараз завершується переоформлення багатющого фонду Ф.Т. Камінського, що до цього часу ні-ні та й поповнюється, переважно з приватних джерел, зрештою, на нашу думку, ця непересічна особистість, хоча б навіть за локальними миколаївськими мірками, тобто досить заниженими, ще чекає на свого дослідника.

Впевнені, що не за горами той час, коли таке і станеться. Бо він, його спадщина того варті. Незважаючи на те, що, як свідчать історія, правда і справедливість полюбляють затримуватися, чи то ба запізнюватися, але вони, як правило, обов'язково приходять. Все це має пряме відношення і до В.Ф. Камінського, людської пам'яті про нього, а що вже говорити про колег по ремеслу!

Микола Дмитрович Лагута (1895-1937) походив з робітничої родини в м. Миколаєві, тут закінчив гімназію, навчався у Харківському та Новоросійському (Одеському) університетах на історико-філо-логічному факультеті. Події після 1917 р. не дозволили завершити навчання. З 1918 р. вчителював у Миколаєві, викладав українську мову і літературу, через рік вступив до "Просвіти", став членом партії боротьбистів, секретарем редакції їх газети "Революційна боротьба". Затим денікінці мобілізували до армії, за що ЧК вперше заарештує його, але заступилися боротьбисти.

Микола Дмитрович Лагута

З квітня 1920 р. працює в Миколаївському інституті народної освіти (тепер – держуніверситет імені В.О. Сухомлинського). Починає займатися історією краю. В березні 1923 р. в Миколаєві виникло наукове товариство імені Миколи Аркаса при ВУАН.³ Лагута став його секретарем. А в інституті створював кабінет краєзнавства, збирав експонати, археологічні знахідки тощо. Разом з Камінським співпрацював з Одеською крайовою комісією

охорони пам'яток культури та природи, з головою секції академіком М.Є. Слабченком. Складає списки 43 пам'ятників, знищених пізніше всупереч всіляким постановам уряду про охорону і збереження пам'яток. Публікував нариси про М. Аркаса, Р. Судковського.

Чимало матеріалів друкував у місцевій періодичній пресі, опублікував нариси в збірках "Географічний збірник. Миколаївщина" (1926), "Вся Миколаївщина" (1928). Та найголовнішою його роботою з краєзнавства стала "Хронологія головних історичних подій міста Миколаєва", де йшлося про події з 1774 до 1920 р.

Другий арешт Миколи Дмитровича стався в 1929 р. Йому інкримінують належність до "Спілки визволення України" (як тепер відомо, цей процес був штучно сфабрикований), а особливо те, що викладав українську мову, завідував такою ж кафедрою, входив до керівництва "Просвіти", домагався української мови в школах, мовляв, для підривної роботи використовував літературні вечори, ювілеї письменників. Ніби мав зв'язки з польською розвідкою (!?). А найбільшим же його злочином вважалося заняття... краєзнавством, випуск краєзнавчого збірника "Миколаївщина".

М.Д. Лагути було засуджено на три роки умовно і звільнено з-під варту із залу суду.

Плідна його краєзнавча праця була припинена третім арештом у жовтні 1937 р. А 15 листопада сумнозвісна "трійка" пригадала йому всі навішені раніше безглузді звинувачення, винесла смертний вирок, що зразу ж і був виконаний.

Фрагмент про нього подано у раніше виданому енциклопедичному словнику про відомих миколаївців.

Сергій Ілліч Цветко (1884-1946) – болгарин з колись села Тернівка, в минулому передмістя, а тепер мікрорайон м. Миколаєва, з простої селянської родини. Після гімназії із золотою медал-

Сергій Ілліч Цветко

лю закінчив історико-філологічний факультет Одеського університету. Воював на фронтах Першої світової війни, підполковник. Чотири роки був у полоні. Після повернення в Україну викладав історію, географію і українську мову в школах Миколаєва і Первомайська. Після одруження викладав в Одеському сільськогосподарському інституті, інших закладах історію, українську мову і літературу, етнографію.

Відомий педагог, фольклорист, етнограф-краєзнавець. У 1925 р. брав участь у зборі матеріалів для створення музею Степової України. З другої половини 30-х рр. ХХ ст. – науковий співробітник Миколаївського історичного музею. В роки тимчасової гітлерівської окупації був директором Тернівської початкової школи, перекладачем з німецької мови. Після визволення Цветко – інспектор обласного відділу народної освіти.

В 20-х роках ХХ ст. працював в Одеській комісії краєзнавства. В збірниках “Етнографічний вісник” і “Вісник Одеської комісії краєзнавства при Українській академії наук” вміщував коментарі до болгарських народних пісень, їх переклади. Тільки в 1926 р. в першому збірнику видрукував 17 гайдучьких і юнацьких пісень. На жаль, не були опубліковані три праці про тернівських болгарів. Тоді ж з’явився науковий доробок С. Цветка про символи і обряди болгарського і українського весілля.

В 1929 р. в Києві створено Кабінет національних меншин при етнографічній комісії ВУАН, куди на посаду керівника болгарської секції було його запрошено.

Однак у зв’язку з так званою справою СВУ в 1931 р. його раптово і необґрунтовано було заарештовано. Його дружина покінчила з собою, а все майно було конфісковано. Після відбуття заслання (випустили, бо не було доказів) йому було заборонено проживати в Одесі. Тому зупиняється в рідному Миколаєві. Тут деякий час, хоч і недовго, працював навіть директором історико-археологічного музею. У Миколаєві написав декілька праць про слов’янські обряди, свята при збиранні врожаю, про пісні болгарів України, Криму та ін.

В часи найвищої хвилі комуністичних репресій Цветко залишав наукову діяльність, під час війни перебував на окупованій території.

В 1946 р., в 62 роки, С. Цветка, хворого виразкою шлунку, знову заарештували, звинуватили в антирадянській агітації. Незабаром його не стало, і досі про будь-які обставини цього, місце смерті, поховання нічого невідомо. 1 лютого 1991 р. був реабілітований.

Короткий фрагмент про нього подала Л.Г. Попова у вже ⁷⁷вказаному енциклопедичному словнику (с. 345).

Заради справедливості відзначимо, що сучасний відомий миколаївський науковець-краєзнавець Олександр Петрович Макаренко, автор окремих публікацій про С. Цветка, продовжує вивчати за участі його рідних і близьких життя, діяльність і творчість цієї знищеної порядної і чесною людини, відомого в краї краєзнавця.

Немає сумніву, що попереду нас ще чекають цікаві дані, факти, знахідки, що проллють нове яскраве світло про цю непересічну й трагічну особистість.

Помітний внесок у розвиток краєзнавства, зокрема, природоохоронної діяльності на Миколаївщині, зробив уродженець краю Олександр Алоїзович Яната (1888-1938). Після Миколаївського реального училища в 1905 р. продовжив навчання на агрономічному факультеті Київського політехнічного інституту.

Олександр Алоїзович Яната

З 1908 р. в Миколаєві діяло товариство "Природа". У 1910 р. він засновує орган цього товариства любителів природи – часопис "Природа". В 1911-1913 рр. працював консерватором Природничого музею в Сімферополі, керував відділом луківництва в Партії кримських водних розвідок.

З 1918 р. розпочав Яната педагогічну діяльність спершу в Українському державному університеті в Києві, потім – в Українському відділі педагогічного інституту, в Київському та Харківському сільськогосподарських інститутах. Наприкінці 20-х років ХХ ст. очолював комісію з охорони природи Сільськогосподарського наукового комітету Наркомату землеробства УРСР. Докладав чимало зусиль для захисту заповідників "Хомутівський степ", "Асканія-Нова". Був організатором і автором багатьох природничих часописів, таких як "Вісник сільськогосподарської науки", "Український ботанічний журнал", "Праці сільськогосподарської ботаніки", "Вісник природознавства".

Наприкінці 1938 р. органи НКВС визначили товариство любителів і захисників природи "зборищем контрреволюціонерів", де

“заправляли”⁷⁸ О. Яната, В. Стаючинський, К. Фортунатов.

В результаті за “протягування буржуазних теорій у галузі боротьби з бур’янами” О. Янату 15 березня 1933 р. зняли з роботи в інституті, а 4 травня – заарештували. Науковця звинуватили в участі в контрреволюційній діяльності під керівництвом М. Вавілова, у шкідництві в сільському господарстві. 29 вересня 1933 р. “трійка” колегії ДПУ засудила вченого на 5 років виправно-трудоих таборів. Згодом Особлива нарада в місцях позбавлення його волі в червні 1937 р. додала ще 5 років ВТТ.

Серце О. Янати не витримало. 3 червня 1938 р. він помер у Далеко-східному таборі “Севосточтаб”.

Реабілітований 10 червня 1964 р.

Оце так розправилася система з відомим організатором біологічної науки в Україні, Українського ботанічного товариства, професором ботаніки, піонером природоохоронної справи в Україні, флористом, ентомологом, автором багатьох праць з питань флори України, біологічного краєзнавства тощо. В енциклопедичному словнику про миколаївців О.К. Веденєєв помістив статтю про О. Янату.

Ось так комуністична машина терору забирала в свої жорна істориків і краєзнавців Миколаївщини. Всі вони, як бачимо, загинули якщо не в катівнях, то в таборах НКВС.

Або ж деякі рятувалися втечею за кордон і знайшли місце свого вічного спокою в еміграції.

Лише починаючи з часів гласності і перебудови, ми змогли поступово дізнаватися про їх долю, про творчу діяльність, а нині більш-менш ґрунтовно донести їх спадщину до фахівців, студентів та учнів, усієї молоді, широкого загалу, усіх, хто цікавиться історією взагалі, рідного краю – зокрема, його непересічними історичними постатями також з числа істориків, краєзнавців, на яких досить багатою є рідна Миколаївщина.

На завершення нашої розповіді про миколаївських істориків-краєзнавців подаємо також невеликий фрагмент про ще одного надзвичайно залюбленого в наші краї, південні степи дослідника, Петра Дмитровича Муцинського, людину непростой долі, невичерпного ентузіазму і працелюбства, патріотизму та відповідальності, нарешті, гуманізму і людяності, людинолюбства і людинознавства. Йому були і будуть завжди вдячні сотні і тисячі наших людей насамперед за те, що завдяки його невтомному пошуку були повернуті імена загиблих воїнів-десантників Ольшанського в морському порту Миколаєва, чи, скажімо,

учасників форсування Південного Бугу і кривавих боїв за Ковалівський плацдарм, більше того, за яскраві його розповіді про їх ратний труд, небачений героїзм і відвагу, а також за особистий вклад дослідника в справу практичного увічнення пам'яті борців з гітлеризмом, виховання підростаючого покоління на кращих зразках бойової і трудової слави.⁴

Петро Дмитрович Мушинський (7 вересня 1913 – 21 грудня 1990) – воєнний історик, дослідник воєнної історії Південно-українського краю, журналіст, заслужений працівник культури України, ветеран війни. Уродженець Кіровоградщини, села Перчукове Добровеличківського району, з селянської родини. З 1931 р. працював на шахтах Донбасу, ремонтник, помічник машиніста на залізниці. З 1935 р. – служба в армії, воював з перших днів 1941 р. в танкових військах, учасник танкової битви в районі Дубно – Луцьк – Броди. Після війни підполковник Мушинський служив в армії в Німеччині та Румунії, в Кишиневі і Миколаєві. Закінчив Воєнні Академії ім. В.І. Леніна та ім. М.В. Фрунзе.

**Петро Дмитрович
Мушинський**

Тяжко захворів у зв'язку з контузією. Не міг рухатися. Але завдяки залізному характеру, волі, дотриманню режиму, самопожертвуванню і відданості дружини Лідії Іванівни, допомозі медиків і друзів недуга змуснена була дещо відступити. Пересуваючись з допомогою милиць, з друкарською машинкою, працював у центральних московських і київських архівах та бібліотеках, у Львові, Одесі, Херсоні, Миколаєві, вивчав воєнну історію краю, спочатку років громадянської війни, потім – 1941-1945 рр.

В грудні 1962 р. у газеті “Південна правда” з'явився перший його нарис з військової тематики, згодом в обласній пресі друкуються цілі серії його нарисів. Тільки в 1962-1984 рр. було опубліковано 1137 нарисів, статей, повідомлень. Ось деякий їх перелік: “В незабутнє літо 1919 року”, “Товариш Серго”, “М.В. Губенко”, “Такий Трифон Гуляницький”, “М.І. Подвойський”, “І. Федько”, “М.І. Урсулов”, “Я.П. Ряппо”, “Маршал Тухачевський”, “Антін з Парутиного”. Щотижня виступав по обласному телерадіомовленню, здійснив більше трьохсот передач. Підтримував тісні зв'язки з Міністерством оборони Угорщини, її молодіжними організаціями, науково-дослідними організаціями тодішньої НДР, за їх допомоги збирав різні матеріали стосовно Миколаївщини.

Підсумком вивчення історії краю в період громадянської війни стали його книги “Т.М. Гуляницький”, “Атаки гриміли”.

Особливу увагу Мушинський приділяв історії Миколаївщини 1941-1945 рр., нагромадив багатющі матеріали з цієї проблеми. Частина з них зберігається у фонді П.Д. Мушинського в Державному архіві Миколаївської області.

І знову в обласних газетах – серії статей під рубриками “Країну захищаючи”, “Непідкорений Буг”, “Подвиг флотилії” та ін. Пише про героїчне і трагічне, про командарма 18-ї армії О.К. Смирнова, який в критичну хвилину відмовився вилетіти з оточення і розділив трагічну долю своїх підлеглих. Адже ця армія в 1941 р. в нашому краї здійснила перший прорив з оточення не тільки у Вітчизняній, але й у Другій світовій війні – Грейгівський прорив.

Він розповів про героїзм і трагічну загибель 169-ї стрілецької дивізії в Первомайську, про воїнів 155-го гірсько-стрілецького полку, які ціною свого життя прикрили відступаючу 18-ту армію, затримали на тиждень наступ противника поблизу Новомихайлівки – Кандибіного Новоодеського району.

Рукопис його дипломної роботи “Бойові дії танкового корпусу 3-го Українського фронту в Березнегувато-Снігурівській операції” зберігається в Миколаївському облдержархіві. З часом на його основі напише брошуру. В нарисах, статтях, радіо- і телепередачах розкаже про подвиги кінно-механізованої групи І.О. Плієва, про її дев’ятиденний марш по тилах ворога в умовах повного весняного бездоріжжя 1944 року, про подвиг танкістів 23-го танкового корпусу та його героїчного командира – Героя Радянського Союзу Є.Г. Пушкіна, його загибель поблизу Баштанки, про трагедію Ковалівського плацдарму, за який воювали 11 наших дивізій, втратили тут тисячі воїнів. Цей плацдарм на багато років став раною, що не заживає.

Мушинський допоміг встановити імена багатьох загиблих героїв плацдарму. А в 1984 р. мешканці Ковалівки обрали його почесним громадянином.

Багато і результативно співпрацював з обласною організацією Українського товариства охорони пам’ятників історії і культури, особисто підготував наукові довідки-обґрунтування, за якими на Миколаївщині були встановлені понад 10 обелісків, пам’ятних дощок, монументів, у тому числі й у Ковалівці.

За активну участь в написанні “Історії міст і сіл Української РСР. Миколаївська область” в 1972 р. йому було присвоєно почесне звання Заслуженого працівника культури України. Значний був його вклад у написання нарисів з історії Миколаївської обласної партійної організації, енциклопедії громадянської війни в Україні.

З 1962 р. – член Ради воєнно-наукового товариства в м. Миколаєві, а з

1980 і до своєї кончини очолював його. Підсумком дослідження оборони і визволення Миколаївського краю стали також його книги “На воєнному посту”, “На честь подвигу на Інгулі” (1975), “Непідкорений Буг” (1980). За останній твір в 1980 р. Держкомвидав України присудив перше місце по Одеському видавництву “Маяк”.⁵

Звичайно, в умовах тогочасного тотального партійно-ідеологічного диктату, всеосяжної цензури не просто було писати і публікувати П.Д. Мущинському. Однак він, згадувала в статті “Словом публіциста” науковий співробітник Миколаївського обласного краєзнавчого музею Г.І. Маруніч, віддавався справі сповна, без оглядки, був непримиренним до найменшої фальші, найдрібнішої неточності, наскільки це було можливо у тих умовах неототалітарного режиму і підцензурного диктату. Критикував псевдодослідників, незважаючи на особистості, аж до Інституту воєнної історії та ін.⁶ Зате люди поважали його, рахувалися з його думками, а редакції часто звіряли з ним різні матеріали з воєнної тематики.

¹ Див. докладніше: Николаевцы: Энциклопедический словарь. – Николаев: Возможности Киммерии, 1999; Нікітін В.І., Шитюк М.М. Репресовані краєзнавці Миколаївщини // Краєзнавство. – 1999. – № 1-4. – С. 134-138.

² Див.: Ленін В.І. Повне зібрання творів. – Т. 43. – С. 251.

³ Тепер завдяки зусиллям В.П. Бойченка, декана істфаку держуніверситету доцента Н.В. Шевченко воно діє при факультеті, відновлене в 2003 році.

⁴ Див.: Фонд П.М. Мущинського. – Ф. Р-5714. – Оп. 1. – Спр. 118. – С. 1-33 (Біографічні довідники, інформаційні, ілюстративні та інші матеріали П.М. Мущинського) та решта справ цього фонду.

⁵ Котко В.Ф. П.Д. Мущинський – исследователь военной истории края // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. IV Миколаївська